

Groeneveldprijs 2023 Esther Kokmeijer laudatio & lezing

Groeneveldlezing Dirk Sijmons

Esther Kokmeijer Groeneveldprijs 2023

foto's: Marten van Dijk

Beste Landdieren! Ik zeg dit niet zoals de NS omroepers 'Dames en Heren' verving door 'Beste Reizigers' om alle genderproblemen op te lossen maar omdat ik, ondanks de aanwezigheid van heuse oceanografen, poolijs-onderzoekers en Arita Baaijens die zelfs met Orca's heeft gezwommen, denk dat ik de meerderheid van u mag aanspreken als landdieren. Landdieren die in het algemeen te weinig aandacht hebben voor de zee, de oceanen. Laat ik dat op onszelf, op de Stichting Groeneveld en haar jaarlijkse prijs betrekken. Als ik kijk naar de indrukwekkende lijst van prijswinnaars vanaf het magische jaar 2000, dan zie je pas goed wat een verstokte landdrotten wij zijn. De Ambassade van de Noordzee in 2020 en Arita Baaijens waren de enige gunstige uitzondering. 1 op 22, terwijl de oceanen 2/3 van de oppervlakte van de aarde bedekken.

Ikzelf kan als verdediging slechts aanvoeren dat ik in 1990 de slechtst bezochte Capita Selecta reeks ooit voor de Academie van Bouwkunst organiseerde met als thema De Zee. Fantastisch programma zoals u ziet. De avond met over de IJsberg die de Titanic tot zinken bracht door een commodore van de Britse Royal Navy trok nog het meeste publiek, een schamele 12 studenten. Architecten en landschapsarchitecten waren niet geïnteresseerd in de zee. Dat is denk ik aan het veranderen.

Esther Kokmeijer, die wij vanmiddag lauweren is ook nauwelijks meer een landdier te noemen. Zij heeft de laatste vijftien jaar een bijzonder oeuvre opgebouwd van ogen openende conceptuele projecten die wonderwel passen bij ons nieuwe geologische tijdperk, het Antropoceen. De wereld is haar werkterrein, planetaire processen zijn haar inspiratiebronnen. Te land, ter zee en in de lucht hebben vooral de (laatste) meenten of Global Commons, de atmosfeer, de oceanen en de polen haar artistieke belangstelling. Commons zegt het woordenboek zijn gemeenschappelijk goed, gedeeld door meer dan een persoon, bijvoorbeeld lucht, water, informatie. De , bijna uitgestorven Nederlandse term, is de meent.

De toekomst van de commons is opnieuw een urgent thema. De filosoof Thijs Lijster beschrijft de geschiedenis van het kapitalisme als een nimmer eindigende reeks van toe-eigeningen, van privatiseringen van de

meenten beginnend bij Kaïn en Abel en het sedentair worden van de landbouw via de encroachment-act uit de middeleeuwen waarmee de adel het toe-eigenen van de gemeenschappelijke gronden van een juridische saus voorzagen tot en met de toe-eigeningen van uw en mijn internetdata door de grote sociale mediabedrijven.

De toe-eigening van de rijkdommen van de oceanen en poolgebieden door bedrijven en natiestaten lijken in een stroomversnelling terecht te zijn gekomen. Naast de eeuwige discussie over territoriale wateren en begrenzing van exclusieve economische zones tussen staten waar het vooral om visrechten en concessies voor olie en gas ging lijkt nu ook het mare liberum van Hugo de Groot aan snee te komen.

Dat is urgent omdat de grote visserij inmiddels lijkt te zijn veranderd in een soort gemechaniseerde oorslogsvoering die, dankzij de input van ontzaglijk veel fossiele energie, stapje voor stapje de voedselketen, van bovenaf naar beneden aan het wegvangen is en de oceanen letterlijk aan het leegvissen is. Lokale vissers wordt daardoor het brood uit de mond gestoten. Ook wanneer het niet meer rendabel is door het verdwijnen van de grote vissoorten, worden door overheidssubsidies dit soort schepen in de vaart gehouden.

Nederlandse bedrijven, waarvan de reuzentrawlerfabrieken vlaggen in Panama of Belize, doen daar volop aan mee. Hup Holland Hup, 'onze' schepen behoren tot de grootste die er rondvaren en de bijbehorende bedrijven zitten in de mondiale top vijf van de visverwerking.

Het stoppen van de visserij subsidies voor reuzentrawlers is de beste natuurbeschermingsmaatregel denkbaar.

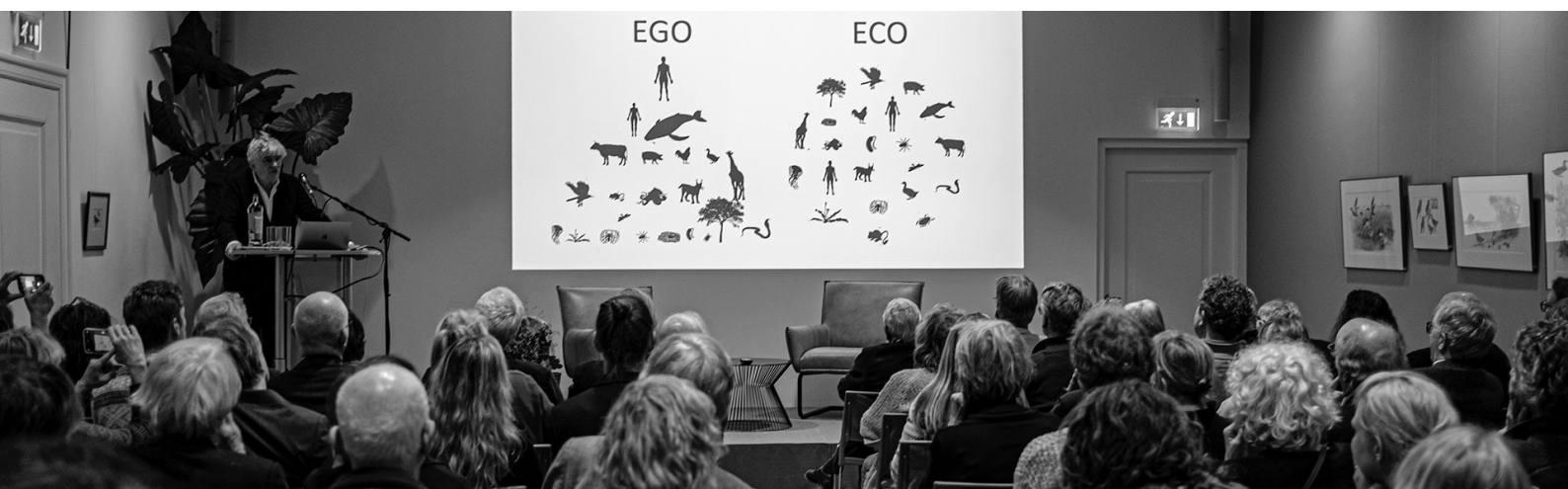
De tweede frontlinie waar aan de commons wordt geknabbeld is de diepzee: de bodem van de oceanen waar het begerig oog is gevallen op de mangaanknollen, knollen met meerdere zeldzame metalen die in miljoenen jaren zijn gevormd. Er is nu nog een feitelijk moratorium van kracht op de winning maar deze machines voor onderzeemijnen in de diepzee zien er naar uit dat ze bijna niet kunnen wachten om in het startschot te vallen. Er is nog onvoldoende bekend over de gevolgen van het aantasten van dit ultra-langzame ecosysteem. Vroeger was er nog zo iets als het voorzorgbeginsel maar nu deze metalen nodig zijn voor de energietransitie lijken onzekerheden te worden weggewoven.

Dit alles raakt de natuurbeschermingsdoelstellingen waarmee de Groeneveldstichting zich verbonden voelt op twee manieren. Zonder een gezonde oceaan geen perspectief op een gezonde aarde, en geen uitweg uit de klimaatcatastrofe. When an ocean gets wounded it takes the whole earth to heal, zei Captain Beefheart al.

Natuurbescherming waar de stichting voor staat is gebaat bij het werkelijk als commons behouden van delen van de oceanen. Hoopvol is het internationale 30x30 initiatief om voor 2030 30% van de oceanen en kustzeeën als beschermd gebied te hebben aangewezen, maar dit kan, zoals wel meer natuurbeschermingsverdragen ook een papieren Orka blijken. Een van Kokmeijers projecten: het in het meest flinterdunne porselein gieten van de internationale verdragen rond Antarctica intimeert hoe extreem kwetsbaar dit soort afspraken zijn.

De menselijke invloed zich niet alleen meer laat beschrijven in termen van effecten op landschapsniveau of op ecosysteemniveau maar lijkt te zijn uitgegroeid tot een geologische kracht die planetaire systemen uit de rails laat rijden. We lijken haast in staat van oorlog met onze eigen planeet. We zijn dan ook bijna wanhopig bezig te zoeken naar nieuwe vormen van empathie met de natuur en hopen contact tot stand te brengen met onze levende planeet.

Wat is onze plek daarin? Van de hybride van kroon van de schepping te zijn naar het bescheiden besef een tussen miljarden soorten te zijn in een oneindig verijnd en vertakt netwerk van het leven. Kortom van EGO naar ECO. We zijn sociale wezens en kunnen een veel fijnmaziger vorm van empathie ontwikkelen voor onze medeschepselen. Ook hier geldt: we zijn

erg op het land gericht, we knuffelen liever bomen dan zeewier, ook hier is het mariene milieu verder van huis dan onze terra firma.

Er zijn grofweg drie routes waarlangs dergelijke empathie, een dergelijk contact tot stand zou kunnen worden gebracht: Doorvoelen, Begrijpen, en Bewerken. Alle drie de routes worden meer of minder intensief bewandeld en worden grofweg vertegenwoordigd door de geest, de wetenschap en de kunst. Tussen deze drie zijn allerlei hybride vormen ook mogelijk.

Het doorvoelen wordt het meest effectief beoefend in het post-humanisme waar alle manieren van zijn, iedere ontologie, als gelijkwaardig worden beschouwd. Het resulteert in het letterlijk uitbreiden van de kring der rechthebbenden, zoals de Groeneveldprijswinnaar van 2020, de ambassade van de Noordzee nastreeft. Luisteren naar de andere schepselen van de zee om ze een stem te geven en de zee te upgraden naar een volwaardige politieke speler. Deze manier van denken vertaalt zich tegenwoordig ook naar bedrijven, die een stem in hun management-

team geven aan de natuur, de 'spreker namens de levenden' in de zogenaamde ZOÖP, zoals zo'n bedrijf zich dan mag noemen. Het zal denk ik nog wel even duren tot een visverwerkingsfirma als Parlevliet en van der Plas een ZOÖP wordt, maar goed, alles kan veranderen.

De Brightlands sustainability award 2023 ging naar het project gAla waar ZOÖP meets AI. Via een beeldschone Avatar stelt dat project ons in staat vragen te stellen aan 'gAla', en 'Oceaan' en de initiatiefnemer belooft ons binnen drie maanden ook mondeling contact met 'Rainforest'. Ik nam de proef op de som zoals u ziet. En merkte dat 'Oceaan' op haar beurt weer via ChatGPT in verbinding staat met een database met van alles en nog wat over oceanen. Ik zie delen van het publiek al vrezen dat het nieuwste beroep in Nederland, 'Spreker namens de Levenden' in een ZOÖP als eerste door Artificiële intelligentie overbodig zal worden gemaakt. Andere delen van het publiek gruwelen bij het zien van deze illegale short cut die vergelijkbaar is met een eendaagse cursus Yoga.

Je bent natuurlijk helemaal niet in dialoog met de oceaan, maar met jezelf. Net zoals de beroemde schaakcomputer 'de Turk' blijkt de mens erin verstopt te zijn. Dit 18e-eeuwse wonder heeft decennialang rondgereisd op alle continenten en beroemde staatslieden als Benjamin Franklin en Napoleon Bonaparte verslagen totdat het als hoax ontmaskerd werd. Deze AI-toepassing is overigens wel food for thought voor het posthumanisme denk ik!

De tweede route, die van het begrip, is de route van de wetenschap. De Mariene ecologie bijvoorbeeld die het systeem in al zijn complexe relaties probeert te begrijpen. Dit zijn alleen al de predatie-relaties in het systeem van de Noordelijke Atlantische oceaan, wie eet wie. Het plaatst de zojuist onderscheiden verschillende ontologieën in hun onderlinge relatie.

Als het op luisteren naar de zee aankomt: ook dat heeft een wetenschappelijke pendant. Duidelijk is dat geluid onder water voor communicatie een geweldig belangrijke rol speelt. Specifieke frequenties verraden de aanwezigheid van specifieke soorten zoals u hier ziet. Bij elkaar heet zo'n geheel van geluiden een

Laudatie Esther Kokmeijer Groeneveldprijs 2023

Dirk Sijmons (namens Stichting Groeneveld)

soundscape, die op zich weer karakteristiek is voor een bepaald marien ecosysteem.

Hier ziet u een duiker bezig de geluiden in verschillende frequentiebanden op te nemen met uiterst gevoelige hydrofoons. In dit geval ten behoeve van een soundscape van een koraalrif.

Interessant inzicht wat uit dit soort onderzoek is gekomen is dat de soundscape van een gezond koraal anders samengesteld is, zeg maar anders klinkt, dan van een ongezond rif.

Nog interessanter, we kunnen niet alleen ontvangen, we kunnen ook zenden. Een soundscape van een gezond koraalrif die uitgezonden wordt blijkt in staat om de bijbehorende vissen aan te trekken en daarmee het herstellen van het ecosysteem op artificiële riffen te bespoedigen. De soundscape blijkt een vitaal instrument voor rif-regeneratie.

Wat kan de derde weg, die van de kunst, daaraan nog toevoegen? Eigenlijk vrij veel. Als wetenschap gaat over The Matters of Fact dan gaan kunst en ontwerpen over The Matters of concern, over engagement dus. Kunst exploreert de wijze waarop wij ons tot de werkelijkheid verhouden en laat ons een andere manier van het beleven van de werkelijkheid zien. Kunst brengt een andere vorm van kennis voort dan de 'traditionele' wetenschappelijke disciplines, en precies die eigenheid creëert een nieuw domein van onderzoek. Naast inductie en deductie bestaat er zo iets als abductie. Het als het ware ontvoeren van het onderzoeksprobleem en tastenderwijs formuleren van, niet hét antwoord, maar, een voldoende goed antwoord. Een perfecte methode voor het onderzoeken van ultra complexe problemen zo meent ook ons aller Robbert Dijkgraaf. Misschien een van de redenen om parallel aan de Koninklijke Nederlandse Akademie der Wetenschappen ook een zusterorganisatie in de vorm van de Koninklijke Academie der Kunsten op te zetten, een enorme impuls voor de dialoog tussen kunst en wetenschap.

In de ultra-complexe situatie waarin we ons nu bevinden, waar zich elk jaar duidelijker aftekent wat de effecten zijn van de ontspoorde planetaire processen, kunnen we die blik van de kunstzinnig onderzoek goed gebruiken.

Doet onwillekeurig terugdenken aan de ideeën uit de hoge romantiek over The Sublime. Eenzelfde angst voor het apocalyptisch geweld dat we ontlokt hebben

vermengt met een esthetische vervoering. De film van het afbreken van die reusachtige ijsschotsen die u bij het binnenlopen misschien hebt gezien, afkalvende IJsmassa's vele malen groter dan Manhattan, komt natuurlijk erg dichtbij het Sublieme, een sensationeel visueel spektakel gepaard aan een gevoel van angst en hulpeloosheid tegenover de krachten van de lawine die we zelf hebben losgetrapt.

Daar zou een rol voor de kunst kunnen liggen. Een culturele bewerking van onze Antropocene conditie door er betekenis aan te geven, te troosten of schoonheid door het openen van nieuwe conceptuele vergezichten. Maar laat ik daar meteen bijzeggen dat veel 'klimaatkunst' zijn doel vaak voorbijschiet, misschien juist omdat het zich probeert te meten met iets onmetelijk groots en dan krijg je iets far over the top zoals dit schilderij van John Martin over het verbreken van het zesde zegel.

Esther Kokmeijer onttrekt zich op elegante wijze aan deze houdgreep omdat haar werk zich op het snijvlak tussen de kunsten en de wetenschappen beweegt en reflecteert op onze situatie. Bovendien houdt haar werk altijd een zekere lichtvoetigheid omdat het proces van de weg naar het conceptuele werk vaak even belangrijk is als het eindresultaat.

Bovendien kenmerkt haar werk zich door de zeldzame driedelige combinatie tussen

- het representeren, visualiseren en grijpbaar maken van de abstracte en complexe aard van de problematiek rond de commons,
- het bij het proces van totstandkoming betrekken allerlei groepen, ook inheemse volkeren. De projecten krijgen daarmee in een performatief karakter die haar werk ook erfahrbaar maakt en dompelt de mensen erin onder,
- fysieke interventies, die mensen kunnen mobiliseren ook in actie te komen.

Ik laat slechts één voorbeeld zien van deze driedelige combinatie in haar werk zien, omdat Esther Kokmeijer straks uitgebreider over haar werk gaat vertellen. Dit zijn vier beelden uit haar serie projecten in en over de Pacific, waar ze gefascineerd door de inheemse kennis en cartografie van het navigeren op de open oceaan (*The Deep meaning of Voyaging*) met een inwoner van de Marshalleilanden als performante een zeewaardige catamaran nabouwt in de Haagse voormalige Elektriciteitsfabriek in de indrukwekkende tentoonstelling *Climate as an artifact*. Wat je ook

mooi in dit voorbeeld ziet is dat zij het ene project uit het andere laat voortkomen en een werkelijke navolgbare serie van kunstonderzoek wordt opgebouwd.

De directe aanleidingen om Kokmeijer voor te dragen voor de Groeneveldprijs was de ongelooflijke prestatie om op eigen initiatief een tijdschrift, *Antarktikos*, over het Zuidpool uit te brengen waarin wetenschappers en kunstenaars die werken in of aan dit continent samengebracht worden en waar de synergie tussen kunst en wetenschap werkelijk van af spat. Dit is nummer #1, die in 2022 verscheen en

Vandaag verschijnt nummer #2, *Where Art Meets Science Meets Art* indeed.

Ook in dit project zien we de drie-eenheid, representatie, betrekken van groepen en aanzetten tot een interventie terug.

Esther *The Floor is Yours*

